

MARKÓ PÉTER

A GLOBALIZÁCIÓRÓL NÉHÁNY METAFORA SEGÍTSÉGÉVEL

A globalizáció még nem volt tudományos probléma Józsa Péter rövidre szabott, de annál jelentősebb munkássága idején, az elmúlt évszázad hetvenes éveiben. A kérdéskör napjainkra azonban „égetővé” vált, és itt mindjárt a bőrünkön érzett felmelegedésre gondolhatunk. Józsa Péter a magyar szemiotika megalapítói közé tartozik, és a metaforák, amelyek segítségével megkíséreljük a globalizációt elemezni a szemiotika tárgykörébe is tartoznak.

„A metaforák asszociációk útján, a »barkácsolás logikájával« keletkeznek, az aprólékosan megfigyelt környező valóság mindenkori kéznél levő elemei kerülnek felhasználásra” – írja Józsa Péter a Claude Lévi-Strauss és a „homológ metaforikus” kód című tanulmányában.¹ A homológ-metaforikus (konkrét-logikai) kód teljes körülírására hét jellemzőt rögzített, amelyek közül számunkra most az ötödik bírhat jelentőséggel: ez a kód „homológ metafora gyanánt látja el funkcióját, vagyis a jelölő a jelöltnek valamilyen (...) tulajdonságát, valamilyen struktúráját reprodukálja, azaz a strukturális hasonlóság, a homológia által lesz annak metaforája.”²

Napjaink politikai gondolkodását és a közbeszédet lekötheti a nemzetállami szuverenitás növelése, és a globális világ zárójelbe tétele, a világ átváltozása ennek ellenére szakadatlanul zajlik; egyesek szerint olyan rossz irányban, hogy az emberiség sorsa már megpecsételődött. A független tudós – aki idén júliusban töltötte be a századik évét –, James Lovelock állítja: a visszafordíthatatlan káros változás már olyan közel lehet, hogy bölcs dolog lenne nemzetközi megállapodásra támaszkodni, hogy megmentsük a civilizációt a globális felmelegedés következményeitől. Nem engedhetjük meg magunknak, hogy Godotra várjunk.

Amikor a holland atmoszféra-kémikus Paul J. Crutzen 2000-ben az „antropocén” metafora használatát javasolta abból a célból, hogy a jelenkort természettörténeti nézőpontból megjelölje, feltételezte, hogy a kifejezést geofizikusok és egyéb specialisták fogják csak használni zárt ajtók mögötti vitáik során. A Sors kifürkészhetetlen akaratából azonban a fogalom kikerült a laboratóriumok zárt falai közül, és elterjedt a közgondolkodásban is az egész világon. Ez a „sejtburjánzás” mindenekelőtt arra vezethető vissza, hogy az alkalmazott tudományos semlegesség egy sürgős morális-politikai üzenetet közvetített: az ember a Föld belakásáért és kezeléséért egészében felelős, amióta jelenléte többé már nem egyensúlyban

1 JÓZSA Péter: Claude Lévi-Strauss és a „homológ metaforikus” kód. In: JÓZSA Péter: Kód-kultúra-kommunikáció. (Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1977.) 99. p.

2 Uo. 104-105. p.

zajlik. A geológiailag releváns metafora tartalmaz tehát egy gesztust, amit jogi környezetben felelős szereplőként lehet meghatározni.

Az időjárásról való beszélgetés – írja Peter Sloterdijk német filozófus – napjainkban megszűnt ártatlannak lenni. A klímakutatók bebizonyították, hogy az atmoszférának emlékezete van: még mindig nem felejtették el egészen a korai ipari forradalom kéményeiből felszálló füstöt, és nem fogják figyelem nélkül hagyni, amit a fejlett országok szénmérnökei, a metropoliszok fűtési rendszerei, a gazdagok repülői, hajói és autói és a szegények megszámlálhatatlan nyílt tüzei minden kontinensen kibocsátottak. Ha a meteorológusoknak igazuk van, a klímaváltozás a világ sok részében olyan állapotot okoz, ami az emberi léttel – ahogy ma ismerjük – nem összeegyeztethető. A meteorológusok állításaikkal a reformátorok szerepében találják magukat. Az életstílusok megváltoztatására hívják fel az emberek figyelmét az ipari társadalmakban ugyanúgy, mint a feltörekvő országokban. Nem kevesebbet követelnek, mint a civilizáció középtávú szénmentesítését, és a fosszilis energia által megteremtett – óriási kényelemre alapozott – életmód elhagyását. A 21. század emberétől megkövetelt gyökeres gondolkodási változás azonban továbbmegy, mint a 16. század reformációja, amiben végül is a Föld és a Menny közötti közlekedési szabályokat vizsgálták felül. Ez a gondolkodási változás Keresztelő Szent Jánosra emlékeztet. A sivatagból jövő hang nem követelt kevesebbet, mint egy megtérést; Istenhez fordulást abból a célból, hogy a mindennapok önző ethosát a szív „morális rendkívüli állapotával” helyettesítsük. Ez a felhívás indította el azt a permanens forradalmat, amit kereszténységnek nevezünk. A kultúrák kölcsönös felfedezése a 16–20 század közötti távolsági forgalomban a globális cselekvők ideiglenes egyesüléséhez vezetett el a kereskedelem és a diplomácia által. Napjainkban csak az biztos, hogy a meteorológiai reformáció, amelynek a kezdetét éljük, nagy konfliktusok korszakát nyitja meg.³

500 évvel azután, hogy Kolumbusz tengerre szállt abban a meggyőződésben, hogy a Föld gömbölyű, meg kell állapítani, hogy egyre laposabb lesz. És a világnak ez a kisimulása azt jelenti, hogy a Föld minden tudásközpontja egyetlen globális hálózatot eredményez. Ezen a sík világon azonban nem csak a programozók vannak abban a helyzetben, hogy globálisan együttműködjenek, hanem a terrorhálózatok is.

A globalizáció történetét Thomas L. Friedman szerint három szakaszra lehet osztani:

1. Az első szakasz Kolumbusz 1492-es utazásával, és az azt követően a régi- és az újvilág között kialakult kereskedelemmel kezdődött, és kb. 1800-ig tartott. A globalizáció 1.0 fázisában a változások döntő hajtóereje az a fizikai képesség volt, amivel egy ország rendelkezett. Ebben a fázisban a fő kérdés az volt, hol helyezkedik el az országom a globális versenyben, és milyen lehetőségei vannak?
2. Globalizáció 2.0 1800-tól kb. 2000-ig tartott. Ebben a korban a világ közép nagyságúból egy kis képződménnyé ment össze, és ennek döntő katalizátorai a multinacionális vállalatok voltak. Ezek a konszernek új piacok megszerzésére és új munkaerő kihasználására törekedtek. A globalizáció fő hajtóereje a hardver ágazatokban történt áttörés volt: a gőzhajtótól és a vasúttól kezdve a telefonig és a nagyteljesítményű számítógépekig. A kor legfontosabb kérdése: hol helyezkedik el a vállalkozásom a globális versenyben? Hogyan tudom a lehetőségeket a legjobban kihasználni?

3 Peter SLOTERDIJK: Das Anthropozän – Ein Prozess-Zustand am Rande der Erd-Geschichte? In: Peter SLOTERDIJK: Was geschah im 20. Jahrhundert? (Suhrkamp, Berlin 2016.) 29-35. p.

3. Globalizáció 3.0 kb. 2000-től kezdődött. Ebben a fázisban a világ egy kicsiből egy apróméretű képződménnyé vált, és a játékmező kisimult. Míg a globalizáció 1.0 idején a globálisan ható országok, a 2.0 idején a multinacionális vállalatok voltak a gazdasági integráció hajtóerői, addig a globalizáció 3.0 korszakában az individuumok és kiscsoportok azok, akik teljesen új lehetőségekkel rendelkeznek ahhoz, hogy a globális színpadon (a kisimult világ platformján) együttműködjenek, vagy egymással versengjenek. A világ kisimulását a személyi számítógépek összekötése a száloptikai kábelek segítségével tette lehetővé. Jóllehet, a globalizáció 3.0 korának legszembevetőbb jellemzője az egyes egyén globális cselekvése, a kis-és nagyvállalatok is új lehetőségeket találnak maguknak. Elértük a „mobil-én korszakát”, amikor lehetővé válik a világ bármely helyéről bárkivel kommunikálni és együttműködni.⁴

„Azért használom a globalizáció harmadik fázisára a világnak egy olyan képét, ami többé már nem kerek, hanem sík, mert akárhova pillant az ember, a hierarchiákat alulról kérdőjelezi meg, és változnak át horizontális, együttműködő struktúrákká”⁵ – hangsúlyozza Thomas L. Friedman.

1968-ban jelent meg Buckminster Fuller könyve: „*Használati utasítás a Föld-úrhajóhoz*”, amiben a mérnök-szerző azt feltételezte, hogy a társadalmi rendszer éretté vált arra, hogy a vezetési-ellenőrzési képességeket a politikusok és pénzügyi szakemberek átadják a dizájnereknek, művészeknek, mérnököknek. A feltételezés azon a diagnózison alapult, hogy a politikusok és pénzügyi szakemberek, mint specialisták, a valóságot egy kis lyukon keresztül szemlélik, ezért csak egy kis szeletét látják. Az utóbbiak foglalkozásuknál fogva holisztikusan látják a világot, a valóságot egészében szemlélik. Fuller tanulmányának merészsége azonnal az ellenkultúra, később az alternatívok Bibliájává vált, megjelent a jelző: a „dizájnt a hatalomra”!⁶

40 évvel Buckminster Fuller kiáltványa után kiderült, hogy kevésbé a dizájnerek azok, akik egy új makrovilág belsejét meghatározzák, hanem a meteorológusok. Mára már világossá vált számunkra, hogy nem a dizájn, hanem a meteorológia került hatalomra, mert egyelőre a globális belvilág legmeggyőzőbb modelljét ajánlják – írja Peter Sloterdijk. Hangsúlyozza, hogy a 21. század mint a megváltás világvására vonul be a történelembe, aminek a végén az emberiség a megváltástól való megváltásra és a megmentőktől való megmenekülésre vágyakozik. Ugyanakkor a 21. század a képmutatás és a kettősmorál korszaka is lesz. Túl a hiúságon, a pánikon és a képmutató retorikán, az első komoly kérdés: bevezethető-e a „Föld-úrhajón” egy globális stabilizációs rendszer? A kulturális evolúció nem ismer stabil egyensúlyt. Legjobb esetben az egyik élehető egyensúlytalansági állapotból a másik egyensúlytalanságba vezet át. A meteorológiai reformáció egyfajta ökológiai kálvini-mushoz vezet el minket, ami azon az axiómán alapul, hogy az emberiségnek csak ez az egy Föld áll rendelkezésére, ezért önrombolás nélkül nem folytathatja tovább a megszokott tevékenységét. Paradox módon a globalizáció saját alapvető tendenciája ellentétévé válik. A mindent átfogó terjeszkedés, mindent átfogó korlátozást kényszerít ki. Miközben a globalizáció a jólétet kívánja általánossá tenni, felismeri, hogy csak annak ellentétével válhat meg: a mindenki számára való takarékossgal. A 21. század birkózással telik majd

4 Thomas L. FRIEDMAN: Die Welt ist flach. (Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 2006.) 20-21., 244-45. p.

5 Uo. 66. p.

6 Buckminster FULLER: Bedienungsanleitung für das Raumschiff Erde (Dresden und Amsterdam, 1984.) In.: Peter SLOTERDIJK: Was geschah im 20. Jahrhundert? (Suhrkamp, Berlin 2016.) 23-26. p.

a terjeszkedés és az önmegtartóztatás között. Nem kerülhetjük el a választást a tűzijáték etikája és az aszkézis etikája között. Érezni fogjuk, hogy a vitatott alternatívák hogyan hatják át életünket, és hogyan fogunk ingadozni a mániás tékozlás és a depressziós takarékoság között. Ha a bejelentett reformáció egy meteorológiai szocializmushoz vezetne el, kívülről a Föld egy takarékos csillagnak volna érzékelhető. Minden egyes ember egy bizonyos kibocsátási-díjat birtokolna, ami őt az atmoszféra részfényesévé tenné. Be kell látnunk azonban, hogy a globális mértékletesség etikája és a remény egy klimatikus szocializmusban illuzórikus. Nem csak a terjeszkedő civilizációnknak mond ellent, hanem a magas kultúrák hajtóerejének is. Ezek ugyanis az önfenntartás utáni törekvés és az előbbre jutás vágyának összeszővődése nélkül nem elgondolhatóak – állapítja meg a német filozófus.⁷

A „fenntartható fejlődés – írja James Lovelock, a Gaia-elmélet megalkotója – egy mozgó célpont. Azt a folyamatos törekvést reprezentálja, hogy egyensúlyt teremtsen a társadalmi jólét, a gazdasági növekedés és a környezetvédelem között a jelenkori- és a jövő generációk számára. Sokan morális felsőbbrendűséget tulajdonítanak ennek a nemes politikának a laissez faire gazdaság felett. Számunkra azonos következménye van a két teljesen különböző megközelítésnek: a katasztrofális globális változás. A tévedés, amit egyaránt oszthatnak, az a hiedelem, hogy a további fejlődés lehetséges, és a Föld többé-kevésbé abban az állapotban marad, ahogy most van; legalább is a 21. század első felében. Két évszázaddal ezelőtt, amikor a változás még lassú volt, lett volna időnk megalapozni egy fenntartható fejlődést, de ma már túl késő. 1800-ban, amikor 1 milliárd ember élt a Földön ez a felelőtlen politika elfogadható volt, mert kevés sérülést okozott. A fenntartható fejlődés és az eddig megszokott gazdasági növekedés folytatása olyan elvárások, mintha a tüdőrákban szenvedő betegtől azt várnánk el, hogy hagyja abba a dohányzást. Mindkettő tagadja a Föld megbetegedését. Vallásos és humanista hiedelmek szerint úgy tekintenek a Földre, mint ami azért van, hogy az emberiség javára szolgáljon. Két külön úton járnak, ami hamarosan egy sziklás úton vezet tovább egy új korszakba, egy nehéz helyzetben lévő bolygón. A túlélés közülünk csak keveseknek lesz biztosított. (...) Ma az emberiséget és a Földet egyaránt halálos veszély fenyegeti. Kevés idő van a megmenekülésre. Ha a tudomány középvezetői valamivel kevésbé reakciós nézeteket vallanának a Gaiáról, még 20 évünk lenne arra, hogy a jövőnkéről az eddigieknél sokkal nehezebb emberi és politikai döntéseket hozzunk” – írta Lovelock 2006-ban.⁸

2014-ben megjelent, legújabb könyvében pedig azt hangsúlyozza a százéves tudós, hogy „a legjobb cselekvés nem a fenntartható fejlődés, hanem a fenntartható visszavonulás. Egy csatamezőn, amikor a nyeresi esélyeket nagyon kicsinek tekintik, egy jól tervezett visszavonulás rendszerint a legjobb választás.”⁹

Elég lehangoló jövőkép, és lehangoló befejezése egy esszének.

ÖSSZEFOGLALÁS

A globalizáció még nem volt tudományos probléma az elmúlt évszázad 70-es éveiben, Józsa Péter szemiotikai munkásságának idején. Miközben napjaink közbeszédét a nemzetállami szuverenitás növekedése tölti ki, a világ átváltozása szakadatlanul zajlik; egyesek szerint olyan rossz irányban, hogy az emberiség sorsa már megpecsételődött. Ez a tanulmány a globalizáció néhány jellegzetességét kívánja leírni a tudományos gondolkodásban népszerűvé vált metaforák segítségével.

7 Peter SLOTERDIJK: Was geschah im 20. Jahrhundert? (Suhrkamp, Berlin 2016.) 31-34. p.

8 James LOVELOCK: Revenge of Gaia. (Penguin Books, 2007.) 4., 33. p.

9 James LOVELOCK: A Rough Ride to the Future. (Penguin Books, 2015.) 3. p.